

Värnpliktsstrecket – en självklarhet som vändes till sin motsats?

Mellan 1909 och 1922 krävdes fullgjord värnplikt för rösträtt i allmänna val. Det så kallade värnpliktsstrecket såväl infördes som avskaffades utan större debatt. Det verkar ha varit lika självklart för riksdagen att strecket behövdes år 1909 som att det blivit onödigt år 1922. Hur kan detta förklaras?

Av Anders Ahlbäck och Fia Sundevall

»En man, en röst, ett gevär». Parollen hör till de mest kända från den svenska rösträttskampen. Genom den kopplades kravet på allmän rösträtt samman med den samtida debatten om det militära försvarets personalrekrytering. Rösträttens respektive värnpliktens utvidgning utgjorde två av tidens största politiska frågor vid sekelskiftet 1900 och ståndpunkterna i dem markerade tyd-

liga politiska skiljelinjer: antingen var man mot utsträckt rösträtt och för utökad värnplikt, eller för utsträckt rösträtt och mot utökad värnplikt.¹ Parollen uppkom inom den senare grupperingen och formulerades som ett krav inom ramen för protesterna mot förslaget om arméns nya organisering: först måste rösträtten utsträckas (en man, en röst), sedan kunde en utökning av värnplikten diskuteras (ett gevär).²

Den ordningen följdes inte. År 1901 övergick Sverige från ett system med många värvade yrkes-soldater till ett system helt och hållet baserat på värnplikt, vilket ledde till en kraftig utökning av övningstiden för de värnpliktiga. Först åtta år senare, år 1909, utsträcktes rösträtten till att omfatta merparten av de vuxna männen i val till riks-

3865 män fick inte rösta 1921 eftersom de inte hade fullgjort sina värnpliktsövningar.

dagens andra kammare. Samtidigt formaliserades sammankopplingen mellan rösträtten och värnplikten genom införandet av det så kallade värnpliktsstrecket, som innebar förlust av rösträtten för den man »som icke fullgjort de honom till och med utgången af sistförflutna kalenderåret åliggande värnpliktsöfningar». ³ I snitt diskvalificerade strecket 3 800 män från att rösta i varje andrakammarval fram till och med 1921. ⁴ Därefter, år 1922, avskaffades värnpliktsstrecket.

Historikern Ebba Berling Åselius har ingående diskuterat värnpliktsstreckets tillkomst, ⁵ men det saknas forskning om hur det avskaffades. I den här texten frågar vi varför strecket togs bort år 1922. Trots att det blev det mest kortlivade av rösträttens olika diskvalifikationsgrunder är värnpliktsstrecket nämligen historiskt intressant. Det var könat både som idé och praktik, eftersom det kraftfullt knöt samman tidens mest betydelsefulla manspolitiska reformer: värnpliktsreformen 1901 och rösträttsreformen 1909. »Allmän» rösträtt och »allmän» värnplikt hade en könsneutral begrepps-inramning men handlade ytterst om mäns medborgerliga rättigheter och skyldigheter. Det var männen, inte kvinnorna, som omfattades av värnpliktslagstiftningen och i första hand männen, inte kvinnorna, som skulle beviljas politiskt medborgarskap i form av rösträtt. ⁶ Det var följaktligen också enbart män som diskvalificerades från rösträtten på grund av värnpliktsstrecket.

»Ett bibehållande av detta streck kan icke med några hållbara motiv försvaras»

I april 1921, knappt tre månader efter att den stora rösträttsreformen klubbats igenom, blev rösträtten åter igen föremål för riksdagsbehandling. Denna gång gällde det värnpliktsstrecket. Kamrarna röstade för dess avskaffande och med ett bekräftande beslut året därpå (1922) ströks strecket ur grundlagen. ⁷

Krav på värnpliktsstreckets avskaffande hade väckts många gånger förr: första gången redan i samband med dess införande (1909). Kravet upprepades sedan av socialdemokrater och, efter partisplittringen 1917, även av socialdemokratiska vänsterpartister (kommunister) så gott som årligen fram till och med 1921. ⁸

Wärnpliktsstrecket utgjorde dock inte kärnfrågan i någon av deras många motioner. I stället spelade det en biroll i dramat där vänstern krävde en genomgripande reform, med rösträtt för kvinnor och borttagande av flertalet av rösträttsstrecken. Följaktligen lade motionärerna inte ut texten, utan upprepade i motion efter motion kortfattat att »värnepliktsstrecket aldrig varit annat än 'ett öfverflödigt traselstrek'». I en av motionerna tillade de att strecket var »en historisk kvarleva från en politisk ögonblickssituation för ett 10-tal år sedan». ⁹

Den sista och avgörande motionen i ärendet inkom 1921 av förstakammarledamoten Carl Lindhagen, som bytt parti flera gånger men just då tillhörde Socialdemokratiska Vänsterpartiet. ¹⁰ Lindhagen yrkade på att *samliga* rösträttsstreck skulle avskaffas, vilket avlogs. Men han fick gehör för avskaffandet av värnpliktsstrecket. »[E]tt bibehållande av detta streck [kan icke] med några hållbara motiv försvaras», ¹¹ slog konstitutionsutskottet fast i sitt yttrande. Utskottet anslöt i huvudsak till Lindhagens argumentation: värnpliktsstrecket hade införts på grund av omständigheter som nu spelat ut sin roll. Sverige var ensamt om en sådan rösträttsbegränsning. Rösträttslagstiftningen var fel plats för åtgärder mot värnpliktsmitare. Dessutom hade rösträtt nu införts för kvinnor – som inte överhuvudtaget var värnpliktiga. ¹²

Kammarmajoriteten gick på utskottets linje och avskaffade strecket efter en kort debatt. Förespråkare av strecket (främst ledamöter från Bondeförbundet och högern) anförde principen att »de medborgerliga rättigheterna borde åtföljas av de medborgerliga skyldigheterna» och krävde att den rösträttsreform som klubbats igenom knappt tre månader tidigare skulle lämnas orörd. ¹³ Argumenten från dem som ville avlägsna strecket – främst socialdemokrater, kommunister och liberaler – kretsade i sin tur väsentligen kring två aspekter. Dels könsorättvisan: eftersom kvinnor inte gjorde militärtjänst ansågs det vara »en absurditet att bibehålla detta värnpliktsstreck för mannens vidkommande.» ¹⁴ Dels att strecket bottnade i vad som beskrevs som överspelade politiska omständigheter mer än ett decennium tidigare.

Carl Lindhagen motionerade år 1921 om att samtliga rösträttsstreck skulle avskaffas. Han fick gehör för att värnpliktsstrecket skulle avskaffas.

Strecket, sades det, hade enbart tillkommit för att »en del människor lättare skulle gå med på den allmänna rösträtten».¹⁵

Argumentet om rättvisa mellan könen stödde sig på den förändring som skett med rösträttsreformen 1921. Men vilka var de »särskilda politiska förhållanden» kring 1907/1909 års rösträttsreform som påstods ha motiverat införandet av värnpliktsstrecket?¹⁶ Och vart hade de tagit vägen nu, år 1922? För att fullt ut förstå streckets avskaffande måste vi gå tillbaka de politiska striderna om värnplikten och rösträtten under 1900-talets första år.

Rättigheter mot skyldigheter: värnpliktsstreckets tillkomst

När riksdagsmajoriteten år 1900 enades om ett nytt värnpliktsystem, som bland annat innebar kraftigt utökad övningstid, var det mot löfte om

att även rösträtten skulle reformeras inom en nära framtid.¹⁷ Samma vår beslöt riksdagen att utreda rösträttsfrågan – och inom ramen för detta också huruvida rösträtten skulle förbindas med »fullgjorda skyldigheter mot samhället», däribland genomförd värnplikt.¹⁸

Kungamakten och den militära ledningen i Sverige hade ända sedan 1860-talet försökt genomdriva nedläggning av det föråldrade indelningsverket, baserat på yrkessoldater. Men de jordägande bönderna hade hårdnackat krävt skattelättnader och det liberala borgerskapet lika envist utvidgad rösträtt i utbyte mot en utökad värnplikt. Försvars- och rösträttsfrågorna hade därför blockerat varandra i flera årtionden.¹⁹

Tanken att villkora rösträtten med värnplikten blev en central strategi för de konservativa under 1890-talet. I riksdagsprotokollen framstår detta

som en direkt reaktion mot liberala och socialdemokratiska krav om att en utvidgning av rösträtten måste föregå, eller åtminstone gå hand i hand med, en utvidgning av värnplikten.²⁰ Fullgjord värnplikt letade sig här in bland de olika så kallade garantier som förstakammarhögern ställde upp som krav för att acceptera en breddad rösträtt.²¹

När regeringen 1902 levererade ett lagförslag om försiktigt utvidgad rösträtt, formulerades strecket för första gången i lagtext som ett bland andra streck.²² Någon särskild motivering till just värnpliktsstrecket gavs inte och inte heller blev det någon diskussion om denna detalj i den hetsiga riksdagsdebatt som följde på lagförslaget. Formuleringen från 1902 hängde därför med, mer eller mindre oförändrad, ända fram till riksdagens beslut år 1909.

Varför accepterades värnpliktsstrecket utan större diskussion så fort det skrivits in i propositionen år 1902? En uppenbar orsak var att strecket hade en närmast symbolisk karaktär. I praktiken var det osannolikt att många värnpliktskolkare skulle dyka upp vid valurnorna, eftersom polisen eftersökte dem som försökte hålla sig undan militärtjänsten. Men viktigare än så var antagligen att *både* vänstern och högern såg strecket som ett symboliskt uttryck för sina egna strävanden i rösträttsfrågan.

I riksdagsdebatten om rösträtten år 1902 hänvisade liberaler gång på gång till den stora försvarsreformen år 1901 och menade att de värnpliktiga nu måste ges rösträtt i gengäld för den tyngre militärtjänsten. Annars skulle de värnpliktiga sakna motivation och den nya försvarsmakten gå miste om »den sunda och kraftiga medborgaranda som ensam är mäktig att utbilda vår här till en verklig folkhär.»²³ Liberalerna betonade, i likhet med Hjalmar Branting, att rösträttsfrågan måste betraktas som landets »inre försvarsfråga». Om högern verkligen ömmade för landets försvar så måste den alltså ge rösträtt åt dem som gjort sin värnplikt.²⁴ Värnpliktsstreckets logik fanns inbyggd i den här liberala retoriken.

I högerens retorik framställdes rösträtten tvärsom som ett ansvar och värnplikten som en fost-

ran till ett ansvarsfullt medborgarskap. I sin oro över de politiska konsekvenserna av att ge rösträtt åt de fattiga och obildade massorna ställde de konservativa sitt hopp till att militärutbildningen skulle garantera de unga männens »politiska mognad» och motverka radikalism. Den något desperata tilltron till värnplikts effekter kom bäst till uttryck i själva propositionen, där regeringen skrev: »De förlängda öfningarna böra medföra en ökad känsla af samhörigheten med och pligterna emot fäderneslandet, och det jemförelsevis långvariga sammanförandet till gemensam utbildning bör minska klassmotsatserna och alstra en stegrad allmänanda.»²⁵

Men det var inte bara de konservativa som ansåg att man inte kunde ge rösträtt åt vem som helst. Tvärs över det politiska spektret delades ännu i början av seklet en grundsyn att rösträtt bara kunde ges åt dem som var värdiga, personer med de rätta egenskaperna, såsom självständighet, oförvitlighet – och manligt kön. Hur exakt man kunde skilja de här männen av det rätta virket från dem som var ovärdiga rösträtt var man oense om – men inte vad gällde värnpliktsstrecket. Att någon som skolkade från värnplikten skulle få rösta var otänkbart för både höger och vänster.

Rösträtt och värnplikt som könspolitiska reformer

Värnpliktsstrecket spelade alltså aldrig någon viktig roll i dramat om rösträtten, men framstod som en självklarhet under åren 1902–1907 till följd av den speciella situation som uppstod då värnpliktsreformen och rösträttsfrågan sammankopplades. Under den relativt korta tidsperioden fram till följande stora reform år 1921 försvagades den här kopplingen snabbt. När kritiken mot könsrespektive utskyldsstrecken växte sig allt starkare, försvagades den uppfattning som tidigare rådde om rösträtten som någonting som bara särskilt dygdiga, förträffliga och ansvarstagande manliga medborgare förtjänade.

År 1921 ställde sig en majoritet i riksdagen redan bakom synen att rösträtten borde vara så inkluderande som möjligt. Detta var en radikal ståndpunkt ännu år 1900. Samtidigt kom majori-

teten att betrakta värnpliksstrecket som en »brygga» som behövs för att få de konservativa att gå med på reformen tjugo år tidigare, men som nu spelat ut sin roll och föråldrats. Den förändrade synen på utskylds- och könsstrecket »drog med sig» värnpliksstrecket. Som Johan Hellberg (S) påpekade i första kammaren 1921, skulle värnpliksstreckets bevarande för männen samtidigt som kvinnorna fick rösträtt utan något motsvarande kvinnospecifikt streck leda till en ojämlikhet i fråga om de politiska rättigheterna.²⁶

Det var långt ifrån enbart i Sverige som kraven på utsträckt rösträtt för män knöts samman med mäns militära skyldigheter. Ändå tycks Sverige ha varit ensamt om att införa en rösträttsbegränsning av exakt det slag som värnpliksstrecket utgjorde. Det finns dock en rad internationella exempel på att personer framtogs sin rösträtt medan de genomgick militär utbildning eller avlönades av landets försvarsmakt. Detta var under perioder fallet i till exempel Frankrike, Polen och Ryssland och är fortfarande så i bland annat Brasilien. I dessa fall har soldater ansetts stå i beroendeställning till sina överordnade och därför bedömts vara oförmögna att fatta självständiga politiska beslut.²⁷ Som flera texter i det här numret av *Arbetshistoria* belys var kravet på oberoende och självständighet framträdande också i den svenska rösträttsdebatten – men inte i relation till värnpliksstrecket.

Det finns också en rad utländska exempel på hur rösträtten begripliggjorts som en form av belöning till dem som ansetts ha bidragit till nationen i krig eller genom militär verksamhet. I Belgien och Kanada utsträcktes rösträtten efter

första världskriget till kvinnor som arbetat som krigssjuksköterskor eller som var mödrar alternativt hustrur till stupade soldater.²⁸ Men betydligt vanligare var att männens militära insatser användes som argument *mot* kvinnors rösträtt. Eftersom enbart män var soldater kunde enbart män vara förtjänta av rösträtt, argumenterade politiker i många länder, däribland Sverige.²⁹ Innan slaget om kvinnlig rösträtt var avgjort 1921 fick därmed värnpliksstrecket konsekvenser även för kvinnor, eftersom det gav kvinnorösträttsmotståndarna ytterligare ett argument.

Förbindelsen mellan försvar och rösträtt (»en man, en röst, ett gevär!») framstår i tidens debatter som närapå given och naturlig, på samma sätt som manligt och kvinnligt betraktades som naturliga kategorier. I en historisk undersökning ser man ändå tydligt hur det specifika samband som uppstod i Sverige kring år 1900 var betingat av de säregna maktkonstellationer som över en längre tid vuxit fram just här. Att Sverige på den här punkten skilde sig från bland annat sina grannar Norge och Danmark berodde bland annat på att den långvariga fredsperioden efter 1809 aldrig tvingade fram reformer genom akuta yttre hot. Den märkliga »halvdemokrati» som rådde i Sverige under 1800-talet blockerade å ena sidan den allmänna manliga rösträtten, men gav å andra sidan bönder och borgare tillräcklig makt för att blockera en modernisering av landets ålderdomliga militärsystem. Åren 1900–1907 ryckte båda frågorna framåt och värnpliksstrecket hörde till den framryckningen – men blev onödigt när förskjutningen väl ägt rum.

Abstract: Completed military service as a condition for suffrage – a matter of course that was reversed?

As a condition for male suffrage in Sweden between 1909 and 1922 citizens were required to have completed military service. This article investigates how this

restriction on voting rights, introduced more or less unanimously, was abolished equally unanimously and with little debate only 13 years later. Two main reasons are pointed out. Firstly, since women were given suffrage in 1921, this restriction affected men only and was therefore suddenly per-

ceived to be an unjust discrimination against the latter. Secondly, this restriction was closely linked to the particular political situation in Sweden around the turn of the twentieth century. For decades the twin issues of military and suffrage reform had been interlinked and thus blocked each other until they

were resolved in 1901 and 1909 respectively. Once they had been resolved, the political connection between them rapidly became redundant, as did the symbolic and practical expression of this connection, namely completed military service as a condition for suffrage.

Referenser: Värnpliksstrecket – en självklarhet som vändes till sin motsats?

1 Se t.ex. Niklas Stenlås, »Demokratins vedersakare? Högerens kamp för och emot demokrati», Christer Jönsson (red.), *Rösträtten 80 år: forskarantologi*, Stockholm 2001, s. 55–56.

2 Parollens genealogi är inte fullt utredd. Vid en sökning i januari 2019 i Kungliga bibliotekets databas med digitaliserade dagstidningar var den tidigaste träffen P. Halls text »Militarism och försvarsväsen», *Arbetet*, 16/2 1900, s. 3 (sökning 4/2 2019). I omkastad ordning (»En man, ett gevär, en röst») var den tidigaste träffen en text av signaturen V.L.: »Strödda reflexioner i rösträttsfrågan», *Hallandsposten*, 9/II 1901, s. 2. Se även Torbjörn Vallinder, *I kamp för demokratin: rösträttsrörelsen i Sverige 1866–1900*, Stockholm 1962, s. 26–27, 46–47, 261, 268–269; Fia Sundevall, »En man, en röst, ett gevär», Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder, *Könspolitiska nyckeltexter: från Det går an till #metoo*, Stockholm 2019.

3 *Riksdagstrycket*: riksdagsbeslut 1909, s. 12. Se även Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder: rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920*, Stockholm 2005, s. 75–80; Sundevall 2019.

4 Snittet är beräknat utifrån hur många som diskvalificerades p.g.a. detta värnpliksstreck i de fem andrakammarval som hölls 1911–1921. Data: SCBs valstatistik åren 1911–1921. Se även Mattias Lindgrens artikel i detta nr av

Arbetarhistoria.

5 Berling Åselius 2005, s. 75–80.

6 Sundevall 2019.

7 *Riksdagstrycket*: Riksdagsskrivelse 1922:14.

8 *Riksdagstrycket*: Motioner i AK 1909:220, 1911:341, 1912:307 & 316, 1914:243, 1917:378 & 401; Motion i FK 1921:174.

9 *Riksdagstrycket*: Motioner i AK 1909:220, s. 4. Se även 1911:341, s. 6, 1912:307, s. 6, 1914:243, s. 9, 1917:378, s. 8. Jfr 1907:205, s. 7 där formuleringen om »trasselstreck» förekommer första gången.

10 *Riksdagstrycket*: Motion FK 1921:174. Motionen var till stora delar likalydande med två tidigare AK-motioner från Lindhagen m.fl.: 1917:316 och 1912:401. Om Lindhagens partitillhörigheter, se »Carl A. Lindhagen» *Svenskt biografiskt lexikon*. H. 115, (art. av Bernt Schiller) Stockholm 1982.

11 *Riksdagstrycket*: Utlåtande KU 1921:30, s. 2.

12 *Ibid*; *Riksdagstrycket*: Motion FK 1921:174, s. 10.

13 *Riksdagstrycket*: Protokoll AK, 1922:4, s. 23. Se även *ibid* s. 23–25 samt Protokoll FK 1921:21, s. 108–113, AK 1921:25, s. 79–80, FK 1922: 3 s. 4–7.

14 *Riksdagstrycket*: Protokoll AK 1922:4, s. 24.

15 *Riksdagstrycket*: Protokoll FK 1921:21, s. 110.

16 *Riksdagstrycket*: Utlåtande KU 1921:30, s. 2.

17 *Riksdagstrycket*: Protokoll AK 1901:32, s. 21.

18 *Riksdagstrycket*: Riksdagsskrivelse 1900:86, s. 2; Berling Åselius 2005 s. 43–44.

19 Lars Ericson Wolke, *Medborgare i vapen: värnplikten i Sverige under två sekel*, Lund 1999, s. 86–100.

20 Ett av de tidigaste debattinläggen i denna riktning gjordes av Johan Gripenstedt (FK:s protektionistiska parti, senare Högern) i FK 1892, protokoll nr 27, s. 32.

21 Se t.ex. *Riksdagstrycket*: Motion av Gottfrid Billing (konservativ) i FK 1893:2, s. 8. Om högerens krav på garantier, se även Berling Åselius 2005, s. 41–42.

22 *Riksdagstrycket*: Proposition 1902:65.

23 *Riksdagstrycket*: Motion AK 1902: 197, s. 9. Se även Protokoll FK 1902:25 resp. AK 1902:51.

24 *Ibid*. Se även Hjalmar Branting, »Rösträtt och värnplikt: kätterska strötankar», *Social-Demokraten* 1/5 1900, s. 3–4.

25 *Riksdagstrycket*: Prop. 1902:65, s. II.

26 *Riksdagstrycket*: Protokoll FK 1921:21, s. 109.

27 Se t.ex. Toma Birmontiene & Virginijax Jureniene, »The development of women's rights in Lithuania», Małgorzata Fuszara, "Polish women's fight for suffrage» och Krassimira Daskalova: »Women's suffrage in Bulgaria», Blanca Rodríguez-Ruiz & Ruth Rubio-Marín (red.), *The struggle for female suffrage in Europe: voting to become citizens*, Leiden 2012, s. 84, 151–152, 323. Eneida Desiree Salgado, »Os direitos políticos e os militares na Constituição de 1988», *Paraná Eleitoral* 2:3, 2013; Berling Åselius 2005, s. 39.

28 Petra Meier, »Caught between strategic positions and principles of equality: Female suffrage in Belgium» i Rodríguez-Ruiz & Rubio-Marín (red.), 2012, s. 411; Tara Brookfield, »Divided by the ballot box», *Canadian historical review* 89:4, 2008, s. 474–476.

29 Se t.ex. Birgitta Bader-Zaar, »Women's suffrage and war: World War I and political reform in comparative perspective», Irma Sulkuunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi & Pirjo Markkola (red.), *Suffrage, gender and citizenship: international perspectives on parliamentary reforms*, Newcastle, 2009, s. 193–218; Sundevall 2019.